

فهرست نسخه‌های خطی فارسی
کتابخانه گنگره (آمریکا)

تجاش
علی صفری آق قله

-
-
- سرشناسه : صفری آق‌قلعه، علی ۱۳۵۷ -
 عنوان و نام پدیدآور : فهرست نسخه‌های خطی فارسی کتابخانه کنگره (آمریکا) / نگارش علی صفری آق‌قلعه.
 مشخصات نشر : تهران: مؤسسه پژوهشی میراث مکتوب، ۱۳۹۹.
 مشخصات ظاهری : بیست و چهار، ۳۱۶، ۷ ص.
 فروست : میراث مکتوب؛ ۳۵۴. فهرست نسخه‌های خطی؛ ۱۰.
 شابک : 978-600-203-211-9
 وضعیت فهرست‌نویسی: فیپا
 موضوع : کتابخانه کنگره آمریکا
 موضوع : Library of Congress
 موضوع : نسخه‌های خطی فارسی - فهرست‌ها
 موضوع : Manuscripts, Persian-Cataloges
 شناسه افزوده : مؤسسه پژوهشی میراث مکتوب
 رده‌بندی کنگره : Z ۶۶۲۱
 رده‌بندی دیویی : ۰۱۱/۳۱
 شماره کتابشناسی ملی : ۷۳۹۹۷۳۹
 وضعیت رکورد : فیپا
-
-

فہرست نسخہ ہامی خطی
فارسی کتابخانہ گفتگورہ (آمریکا)

نکاش
علی صفری آق قلعہ

فهرست نسخه‌های خطی فارسی کتابخانه کنگره (آمریکا)

نگارش: علی صفری آق‌قلعه

ناشر: میراث مکتوب

مدیر تولید: محمد باهر

ترجمه گزیده مقدمه به انگلیسی: مصطفی امیری

مدیر فنی و امور چاپ: حسین شاملوفرد

صفحه‌آرا: محمود خانی

طراح جلد: علی صفری آق‌قلعه

چاپ اول: ۱۳۹۹

شمارگان: ۲۰۰ نسخه

بها با جلد شومیز: ۷۰۰۰ تومان

بها با جلد سخت: ۹۵۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۰۳-۲۱۱-۹

چاپ (دیجیتال): میراث

شماره فروش:

همه حقوق متعلق به ناشر و محفوظ است
نشر الکترونیکی اثر بدون کسب اجازه کتبی از ناشر ممنوع است

نشانی ناشر: تهران، ش. پ: ۱۳۱۵۶۹۳۵۱۹

تلفن: ۶۶۴۹۰۶۱۲، دورنگار: ۶۶۴۰۶۲۵۸

E-mail: tolid@MirasMaktoob.ir

<http://www.MirasMaktoob.ir>

بسم الله الرحمن الرحيم

دریابی از فرهنگ پرمایه اسلام و ایران در نسخ های خطی موج می زند. این نسخه ها در حقیقت، کارنامه دانشمندان و نوابع بزرگ هویت نامه ما ایرانیان است. بر عهده هر نسلی است که این میراث پرارج را پاس دارد و برای شناخت تاریخ و فرهنگ و ادب و سوابق علمی خود به احیا و بازسازی آن اهتمام ورزد.

باهمه کوششهایی که در سالهای اخیر برای شناسایی این ذخایر مکتوب و تحقیق و تبیین در آنها انجام گرفته و صد ها کتاب و رساله ارزشمند انتشار یافته هنوز کار ناکرده بسیار است و هزاران کتاب و رساله خطی موجود در کتابخانه های داخل و خارج کشور شناسانده و منتشر نشده است. بسیاری از متون نیز، اگرچه بارها به طبع رسیده، منطبق بر روش علمی نیست و تحقیق و تصحیح مجدد نیاز دارد.

احیاء و نشر کتاب ها و رساله های خطی و طیفه ای است بر دوش محققان و مؤسسات فرهنگی. مرکز پژوهشی میراث مکتوب در راستای این هدف در سال ۱۳۷۲ بنیاد نهاده شد تا با حمایت از کوشش های محققان و مصححان، و با مشارکت ناشران، مؤسسات علمی، اشخاص فرهنگی و علاقه مندان به دانش و فرهنگ، سهمی در نشر میراث مکتوب داشته باشد و مجموعه ای ارزشمند از متون و منابع تحقیق به جامعه فرهنگی ایران اسلامی تقدیم دارد.

اکسپرایز ایرانی

مدیر عامل مؤسسه پژوهشی میراث مکتوب

فهرست مطالب

مقدمه.....	نه
گزارش‌های آماری دربارهٔ نسخه‌های مجموعه.....	ده
خوشنویسی در نسخه‌ها.....	یازده
نسخه‌های هنری و مصوّر کتابخانه.....	دوازده
جلدها.....	پانزده
سرلوحه‌ها.....	شانزده
نمونه‌های تشعیرسازی و حل‌کاری.....	شانزده
نمونه‌های عکاسی.....	هفده
خاستگاه برخی از متون و نسخه‌ها.....	هفده
چگونگی تنظیم فهرست.....	نوزده
دربارهٔ نمایه‌ها.....	بیست و سه
فهرست نسخه‌های خطی فارسی کتابخانهٔ کنگرهٔ آمریکا.....	۲۴۷-۱
نمایه‌ها.....	۲۴۹
۱. نام نسخه‌ها و کتاب‌ها.....	۲۵۱
۲. مؤلفان و اشخاص.....	۲۵۷
۳. کاتبان.....	۲۶۶
۴. خوشنویسان.....	۲۶۸
۵. جای‌ها و جایگاه‌های کتابت.....	۲۶۹
۶. نمایهٔ موضوعی نسخه‌ها.....	۲۷۱
۷. ترتیب تاریخ کتابت نسخه‌ها.....	۲۷۵
۸. عبارات و سجعِ مهرهای اسلامی.....	۲۷۷
کتابنامه.....	۲۷۹
تصاویر نسخه‌ها.....	۳۰۹

مقدمه^۱

خدای بزرگ را سپاس که چون همیشه یاریگر این بنده ناتوان خود بود تا نگارش اثری دیگر در شناسایی متون و نسخه‌های فارسی را به پایان رساند.

سال‌ها پیش در کارگاهی که برای نسخه‌شناسی تشکیل شده بود، یکی از استادانِ فرنگی، این نکته را مطرح کرد که تهیه تصاویر دیجیتالی نسخه‌ها، انقلابی را در نسخه‌شناسی و فهرست‌نویسی پدید خواهد آورد. پیش‌بینیِ چگونگیِ این تحوّل در آن زمان شاید برای ما چندان آسان نبود اما امروز می‌بینیم که بسیاری از کتابخانه‌ها و بویژه کتابخانه‌های غربی دارای مجموعه‌های شرقی، تصاویرِ بخشِ قابل‌توجهی از نسخه‌های خود را در دسترس عموم نهاده‌اند و هر پژوهشگری می‌تواند از هزاران کیلومتر دورتر، این تصاویر را دریافت کند. این‌ها در کنار چندین میلیون کتاب چاپی در حوزه‌های گوناگون، منابع پژوهشی گسترده‌ای را در دسترس همگان قرار داده و نوعی برابریِ دسترسی برای پژوهشگران ایجاد کرده است.

در گذشته‌ای نه‌چندان دور، ذهنیتِ برخی از مدیران کتابخانه‌ها و بویژه بخش‌های مربوط به نسخه‌های خطی این بود که ارائه تصاویر نسخه‌ها - بویژه نسخه‌های ارزشمند - آن‌ها را از انحصار بیرون می‌آورد و از ارزش آن‌ها می‌کاهد؛ اما امروزه می‌بینیم که شناسایی نسخه‌های یک مجموعه و ورود آن‌ها به چرخه پژوهش‌ها، نه تنها از ارزش آن‌ها نمی‌کاهد، بلکه آن‌ها را شاخص‌تر می‌سازد و عملاً شناسانده شدن ارزش‌های یک مجموعه و کتابخانه، جزو مهم‌ترین کارکردهای ارائه نسخه‌ها است.

۱. تمام ارجاعات به نسخه‌های کتابخانه کنگره در مقدمه، متن فهرست و نمایه‌ها، بر اساس شماره ردیف آن‌ها در فهرست است.

یکی از کتابخانه‌هایی که تصاویر دیجیتال نسخه‌های فارسی خود را در دسترس نهاده، کتابخانه کنگره (Library of Congress) است. چون مؤسسه پژوهشی میراث مکتوب گردآوری تصاویر نسخه‌ها برای برنامه‌ریزی‌های پژوهشی و انتشاراتی را در اولویت کارهای خود قرار داده است، دریافت این نسخه‌ها در دستور کار قرار گرفت و تصاویر کل مجموعه فراهم آمد. پس از ارزیابی نسخه‌ها مشخص شد که برای درج مشخصات نسخه‌ها بر روی سایت کتابخانه، صرفاً یک بررسی اجمالی صورت گرفته و نسخه‌ها بصورت تخصصی، شناسایی و فهرست‌نویسی نشده است. برای نمونه نزهة القلوب حمدالله مستوفی (شماره ۵۸) بعنوان نسخه‌ای از عجایب المخلوقات قزوینی شناسانده شده است. یا رساله پیروزی و مقاله نوروزی (شماره ۷۳) اثر نجاتی نیشابوری (زنده در ۷۳۸ ق) را که متنی ارزشمند و کم‌نسخه است، بعنوان اثری بی‌نام از نجاتی شناسانده و عنوان دیگر آن را «کتاب عروض جامی» ثبت کرده‌اند که این دومی درواقع عنوانی است که یکی از مالکان نسخه به اشتباه در پشت نسخه نوشته بوده است. ضمناً تاریخ کتابت نسخه را ۹۳۴ ق درج کرده‌اند؛ درحالی که این عدد ربطی به انجامه ندارد و یکی از مالکان نسخه، آن را در زیر انجامه افزوده و مشابه آن در چندین نسخه دیگر کتابخانه کنگره دیده می‌شود.

با توجه به اینگونه موارد، پیشنهاد فهرست‌نویسی مجموعه با مدیر مؤسسه، جناب دکتر ایرانی مطرح شد و مورد پذیرش ایشان قرار گرفت و نتیجه آن اکنون در کالبد کتاب حاضر در دسترس پژوهشگران قرار گرفته است.

گزارش‌های آماری درباره نسخه‌های مجموعه

شمار نسخه‌های فارسی کتابخانه کنگره ۱۴۶ مجلد است^۱ که از این میان ۱۱ نسخه

۱. جز این ۱۴۶ مجلد، پنج نسخه هم در کتابخانه بعنوان نسخه‌های فارسی محسوب شده اما دو مورد آن‌ها به زبان اردو، یک مورد به زبان ترکی جغتایی و دو مورد هم مصحف‌هایی غیر مترجم و هر دو به سبک عثمانی هستند. در هیچکدام از آن‌ها نیز بخش‌های فارسی وجود ندارد و به همین دلیل شناساندن آن‌ها در این فهرست لزومی نداشت.

بصورت مجموعه هستند و با توجه به مندرجات این مجموعه‌ها، تعداد آثار معرفی شده در این فهرست ۱۶۵ اثر است. شماره ردیف و تعداد آثار مندرج در مجموعه‌ها بدینقرار است: ردیف ۱۳ (دو اثر)، ۵۰ (دو اثر)، ۵۳ (چهار اثر)، ۵۵ (دو اثر)، ۶۱ (سه اثر)، ۶۷ (سه اثر)، ۷۰ (سه اثر)، ۷۲ (سه اثر)، ۱۰۰ (دو اثر)، ۱۰۳ (سه اثر)، ۱۱۶ (سه اثر).

کهن‌ترین نسخه تاریخ‌دار کتابخانه، دستنویسی از مثنوی معنوی مورخ ۸۴۵ ق است (شماره ۱۰۶) و تاریخ کتابت جدیدترین نسخه‌ها حتی تا سده ۱۴ ق نیز می‌رسد.

با اینکه تعداد نسخه‌های مجموعه نسبتاً اندک است اما آثار مهم، نسخه‌های کم‌یاب، منحصر بفرد و همچنین نسخه‌های نفیس و هنری در آن قابل توجه است.

از نمونه‌های متون مهم در این مجموعه باید به رساله پیروزی و مقاله نوروزی (شماره ۷۳) از نجاتی نیشابوری و همچنین تشریح الاقوام از جیمز اسکینر (شماره ۱۴۵) یاد کرد که دارای ارزش متنی و نسخه‌های کم‌یاب هستند. همچنین پاس انفاس از جامی (شماره ۲۰) و سحر حلال از اهلی شیرازی (شماره ۱۴۶) که نسخه‌های کنگره از کهن‌ترین دستنویس‌های این آثار است. جز این‌ها چند نسخه کم‌یاب و بعضاً منحصر بفرد هم در مجموعه هست.

از نمونه‌های جالب توجه نسخه‌شناسی، رساله ترجمه الصلوة (شماره ۲۱) است که به جای کاغذ بر روی پارچه نوشته شده است و از دیدگاه خوشنویسی نیز از نمونه‌های خوب به شمار می‌آید.

خوشنویسی در نسخه‌ها

برخی از نسخه‌های کتابخانه از دیدگاه خوشنویسی اهمیت دارند. مهم‌ترین نسخه در این زمینه، دستنویسی از پاس انفاس جامی (شماره ۲۰) به نستعلیق ممتاز «علی الحسینی الکاتب» (میرعلی هروی) است که اتفاقاً از بهترین کتابت‌های او به شمار می‌آید. دو نسخه هم به نستعلیق عبدالرشید دیلمی در مجموعه موجود است (شماره‌های ۶۵ و ۹۷). از نمونه‌های ممتاز نستعلیق در ادوار متأخر، یک مرقع نفیس به قلم حسنعلی الحسینی التائینی متخلص به «طایر» (مؤلف همین مرقع) در مجموعه موجود است که احتمالاً به

ناصرالدین شاه قاجار پیشکش شده بوده است (شماره ۶۴). یک مصحف مترجم به فارسی به نسخ ممتاز احمد نیریزی نیز در مجموعه هست (شماره ۸). از نمونه‌های ممتاز شکسته‌نستعلیق نیز دو نسخه در مجموعه هست (شماره‌های ۷۸ و ۹۶). از خوشنویسان سده نهم و دهم شیراز، دو نسخه به قلم مرشد الکاتب الشیرازی (شماره ۱۴۶) و منعم‌الدین محمد الاوحی الحسینی (شماره ۹۹) در مجموعه دیده می‌شود.

در پایان همین فهرست، نمایه‌ای از خوشنویسان ارائه شده که برای شناسایی نمونه‌های خوشنویسی در کتابخانه کنگره سودمند تواند بود.

نسخه‌های هنری و مصور کتابخانه

مجموع نسخه‌های هنری و مصور کتابخانه کنگره ۳۳ مجلد است که تقریباً یک‌چهارم نسخه‌ها را تشکیل داده است.^۱ این نسخه‌ها از دیدگاه‌های گوناگونی چون خوشنویسی، جلد، تذهیب، نگارگری اهمیت دارند و شناسایی دقیق آن‌ها در فهرست صورت گرفته است. در اینجا اختصاراً درباره برخی ویژگی‌های نسخه‌های مصور گفتگو می‌کنیم.

از میانه ۳۲ نسخه نفیس کتابخانه، تعداد ۱۴ نسخه مصور وجود دارد (شماره‌های: ۵۰، ۵۸، ۵۹، ۶۰، ۷۸، ۷۹، ۸۵، ۹۰، ۹۱، ۹۲، ۱۱۷، ۱۲۳، ۱۳۷، ۱۴۵) که بسیاری از سبک‌های نگارگری دوره اسلامی را می‌توان در میان آن‌ها یافت.

برای نمونه نسخه‌های شماره ۵۰ و ۱۴۵ از نمونه‌های بسیار نفیس هندی هستند که علاوه بر نقاست، از دیدگاه تعداد نگاره‌ها نیز قابل توجه به شمار می‌آیند. نگاره‌های نسخه شماره ۱۴۵ از دیدگاه تاریخچه فنون و مشاغل و اجتماعیات نیز اهمیت فوق‌العاده دارد و تا جایی که می‌دانیم، تنها یک نسخه مشابه از همین متن در موزه بریتانیا موجود است (به نشانی Add. 27255) که نگاره‌های آن‌ها یکسان یا دارای تفاوت‌های مختصر است.

۱. شماره ردیف نسخه‌های هنری یا مصور کتابخانه عبارتند از: ۸، ۱۸، ۲۰، ۲۱، ۲۶، ۲۷، ۵۰، ۵۸، ۵۹، ۶۰، ۶۴، ۶۵، ۷۵، ۷۸، ۷۹، ۸۴، ۸۵، ۸۶، ۹۰، ۹۱، ۹۲، ۹۶، ۹۷، ۹۹، ۱۱۰، ۱۱۱، ۱۱۲، ۱۱۷،

برای نمونه، تصویر یک «شنک‌کار»^۱ را از دو نسخه این متن در (تصویر ۱) می‌بینیم.

تصویر ۱ (سمت راست: نسخه موزه بریتانیا)

نسخه‌های ۹۱ و ۱۱۷ از نمونه‌های نگارگری کشمیری هستند و نسخه شماره ۷۸ از نمونه‌های خوش‌پرداخت قاجاری به شمار می‌آید. همچنین نسخه ۷۹ دارای نگاره‌های خوش‌پرداختی در حواشی است که نقوش و ترکیب‌بندی‌های آن به شیوه سده دهم ایران ترسیم شده است و افزودن نگاره‌ها به نسخه نیز باید در همان حدود سده ۱۰ یا ۱۱ ق بوده باشد. شیوه اجرای این نگاره‌ها، ترکیبی از سیاه‌قلم با زرِحل و فقط با استفاده از همین دو رنگ است که نمونه مشابه اما نفیس‌تر آن در حواشی دستنویسی از نسخه ناسخه‌مثنوی

۱. ابزاری که این افراد استفاده می‌کنند، نوعی «چرخ» است که با استفاده از کمانه به حرکت درآورده می‌شود. با توجه به مقاصد گوناگونی چون تراشیدن یا صیقلی کردن سنگ‌ها، نگین‌ها و اشیاء گوناگون، این چرخ‌ها را از جنس‌های گوناگون (از جمله برخی چوب‌ها و نیز سنگ افسان) می‌ساختند. نمونه‌های گوناگون آن در جواهرنامه نظامی شناسانده شده است. در این تصویر، افراد در حال صیقلی کردن شنک‌ها (= ناقوس [ظاهر] همان سپیدمهره) هستند.

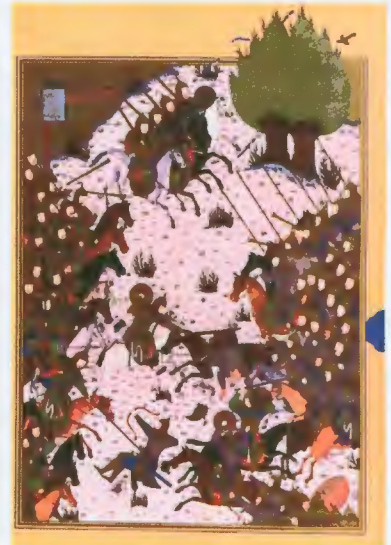
عبداللطیف عباسی (دستویس ۴۶۷۵ کتابخانه مجلس، مورخ ۱۰۸۴ ق) نیز اجرا شده است. در دو نمونه از نسخه‌های کتابخانه کنگره (شماره ۱۲۳ و ۱۴۶) نگاره‌های دولنگه در آغاز نسخه ترسیم شده است. شیوه‌ای که از سده هشتم در نسخه‌ها دیده می‌شود اما پس از سده نهم رواج بیش‌تری پیدا کرد.

یکی از نمونه‌های جالب‌توجه کتابخانه از دیدگاه تاریخچه نگارگری دوره اسلامی، دستویسی از شاهنامه فردوسی (شماره ۹۲) است. این نسخه دارای سه نگاره با ترکیب‌بندی خوب اما اجرای ضعیف است (گگ ۱۲ پ، ۱۵ پ، ۳۶ ر) که ظاهراً هر سه نگاره، گرنه‌برداری از مینیاتورهای نسخه‌های گوناگون هستند. برای نمونه نگاره مندرج در برگه ۱۵ پشت شاهنامه کنگره، تقلیدی از نگاره مندرج در برگ ۲۰۶ پشت شاهنامه سلطان محمد جوکی (به نشانی MS RAS 239 در رویال آزیاتیک سوسایتی، بی‌تا [سده ۹ ق]) است (نک. تصویر ۲).

تصویر ۲ (سمت راست: شاهنامه محمد جوکی)

همچنین نگاره مندرج در برگه ۳۶ رو در شاهنامه کنگره، گرت‌برداری از یکی از نگاره‌های نسخه شاهنامه بایسنغری کتابخانه کاخ گلستان (فردوسی ۱۳۵۰: ۳۳۵) است (نک. تصویر ۳).

تصویر ۳ (سمت راست: شاهنامه بایسنغری)

با توجه به این نکته، احتمالاً نگاره سوم هم گرت‌برداری از نگاره یک دستنویس دیگر بوده است که عجالتاً از آن آگاهی نیافتیم. نگاره‌های این نسخه، نمونه‌های جالب توجهی از تقلیدها و گرت‌برداری‌های نگارگران از آثار ممتاز ادوار پیش از خودشان است.

جلدها

کتابخانه کنگره از دیدگاه جلد نیز نمونه‌های ارزشمندی دارد؛ ازجمله: پنج نسخه دارای جلد‌های لاک‌پشتی که بعضاً بسیار نفیس هستند (شماره‌های: ۸، ۳۱، ۳۲، ۷۸، ۱۲۲). همچنین دو نسخه دارای جلد سرطبله‌دار به شیوه ضربی طلاپوش سگه‌بزرگ با آستر معرق و بسیار نفیس هستند (شماره‌های ۸۴ و ۱۴۶). نمونه دیگری نیز به همین شیوه اما با نقاشی کم‌تر در مجموعه موجود است (شماره ۱۱۱). از دیگر گونه‌های جلد‌ها می‌توان به این موارد اشاره کرد: جلد ضربی ترنج‌دار با آستر معرق (شماره‌های ۱۸، ۹۴)؛ جلد ضربی طلاپوش

سکه‌بزرگ با آستری به همان شیوه سکه‌بزرگ (شماره ۵۰)؛ جلد ساغری با آستر ضربی طلاپوش سکه‌بزرگ که دارای نفاست است (شماره ۹۶). دو نسخه نیز دارای جلدهای ضربی ماوراءالتّهری هستند (شماره‌های: ۹۲، ۹۵). همچنین نسخه ۴۱ از جلدهایی است که ابره آن آسیب دیده و آستر معرق را بعنوان ابره استفاده کرده‌اند. نسخه ۱۳۶ نیز همینگونه است اما ابره آن آسیب کم‌تری دیده است. جلد نسخه‌های شماره ۸۸، ۹۳ و ۱۰۲ بسیار هم‌سان و احتمالاً از محصولات یک کارگاه هستند.

سرلوحه‌ها

یکی از کهن‌ترین نمونه‌های اجرای چهارلوح در نسخه‌های مجموعه مربوط به دستنویسی از مثنوی معنوی است (شماره ۱۰۶). این چهارلوح با تذهیبی نفیس به شیوه شیرازی اجرا شده و مربوط به کهن‌ترین نسخه کتابخانه است. نمونه‌های نفیس دیگری از چهارلوح در نسخه‌های ۸۵ و ۱۱۰ اجرا شده است. همچنین یک چهارلوح بسیار ظریف در آغاز نسخه ظفرنامه یزدی (شماره ۳۸) اجرا شده که در مرحله ترسیم «بی‌رنگ» و طلااندازی رها شده است و از دیدگاه بررسی چگونگی ترسیم سرلوحه‌ها و اجرای تذهیب آن‌ها اهمیت بسیاری دارد (نک. تصاویر پایان فهرست).

از نمونه‌های نفیس سرلوحه‌های تاج‌دار دوره صفوی و قاجار می‌توان به نسخه‌های ۲۶، ۴۱، ۷۲، ۷۵، ۸۴، ۹۶، ۱۱۲، ۱۲۲ و ۱۳۶ اشاره کرد که نمونه ۱۲۲ از نوع مزدوج است. نمونه‌های ضعیف‌تری از سرلوحه هم در مجموعه موجود است که نیازی به یادکرد آن‌ها نیست. از نمونه‌های نفیس تذهیب سرلوحه در نسخه‌های شبه‌قاره نیز می‌توان به نسخه‌های ۵۰ و ۱۴۵ و از نمونه‌های کشمیری می‌توان به نسخه‌های ۹۱ و ۱۱۷ اشاره کرد.

نمونه‌های تشعیرسازی و حل‌کاری

نمونه‌ای از تشعیرسازی در حواشی سراسر نسخه در دو دستنویس پاس انفاس از جامی (شماره ۲۰) و مرقع خط نستعلیق و اشعار فارسی حسنعلی الحسینی النائینی (شماره ۶۴)

اجرا شده است. بخش قابل توجهی از متن و حواشی نسخه ۸۵ نیز دارای تشعیرسازی بسیار نفیس است. جز این‌ها نمونه‌هایی از تشعیرسازی محدودتر در حواشی سرلوحه‌ها، نگاره‌ها و انجامة برخی نسخه‌ها اجرا شده است (شماره‌های ۷۲، ۸۵، ۱۱۲، ۱۲۲).

یکی از روش‌های آرایش آستر در جلدهای لاک‌ی، ایجاد نقوش گل و برگ به شیوه تشعیرسازی با زر است که در دو نسخه کتابخانه دیده می‌شود (شماره‌های ۷۸، ۱۲۲).

از نمونه‌های اجرای حل‌کاری در حواشی نسخه‌ها باید به نسخه ۲۶ اشاره کرد که حواشی سراسر نسخه با نقوشی بسیار خوش پرداخت‌ترین شده است. ظاهراً بخش‌هایی از نقوش که اکنون به رنگ تیره دیده می‌شود، حل‌کاری با نقره بوده که اکنون اکسید شده است.

نمونه‌های عکاسی

یکی از نفیس‌ترین نمونه‌های کاربرد عکاسی در آرایش حواشی نسخه‌ها در نسخه ۸۵ دیده می‌شود که به رنگ‌ها و طرح‌های گوناگون و بسیار هنرمندانه اجرا شده است (نک. تصاویر پایان فهرست). حواشی سراسر نسخه ۱۱۲ نیز به شیوه عکاسی آرایش شده و اگرچه این نمونه هم نفیس است اما نسبت به نمونه پیش‌گفته اجرای ضعیف‌تری دارد. برشمردن موارد اهمیت نسخه‌ها از گنجایش یک مقدمه بیرون است اما در متن فهرست، به عمده ویژگی‌های هر نسخه اشاره شده است. در اینجا اندکی نیز درباره فهرست کنونی گفتگو خواهیم داشت.

خاستگاه برخی از متون و نسخه‌ها

نسخه‌های کتابخانه کنگره از دیدگاه خاستگاه متون و نسخه‌ها، بسیار متنوع هستند. از دیدگاه خاستگاه خود نسخه‌ها، آثاری از ایران در ادوار گوناگون و همچنین شبه‌قاره، سرزمین عثمانی و افغانستان در مجموعه دیده می‌شود که با توجه به نمایه «جای‌ها و جایگاه‌های کتابت» می‌توان دیدگاه دقیق‌تری از آن به دست آورد.

اما درباره خاستگاه متنی نیز ارتباطاتی میان نسخه‌ها دیده می‌شود. برای نمونه نسخه‌های

چند اثر که به گونه‌ای با افغانستان ارتباط دارند در این مجموعه دیده می‌شود. از جمله: تاریخ اقوام افغانستان (شماره ۴۷)، خردنامه امیری (شماره ۱۴۲) که شرحی بر یک انشای امیر عبدالرحمن خان حکمران افغانستان است. همچنین دیوان میرزا محمودخان بالاحصاری کابلی (شماره ۱۳۱) و دیوان غلام محمدخان طرزی افغان (شماره ۱۳۲) که هر دو از ستایندگان دوست محمدخان (حک ۱۲۴۱-۱۲۷۹) حکمران افغانستان بوده‌اند. نیز باید به گلشن راز ثالث اثر سید نادرشاه کیانی (شماره ۱۴۱) اشاره کرد که نویسنده آن از پیشوایان اسماعیلیه در افغانستان بوده است. جز این‌ها یک نسخه از دیوان ملتمس همدانی (عبدالمحمد ایرانی) نیز در مجموعه موجود است (شماره ۸۰) که می‌دانیم ارتباطاتی با حاکمان افغان داشته و یک اثر هم با نام تاریخ مفصل افغانستان نوشته است (بی‌نام ۱۳۸۴: ۳۲۲).

برخی از نسخه‌های کتابخانه هم به سلاطین منغیت بخارا ارتباط دارد. یکی تحفة الاحباب فی تذکرة الاصحاب از واضح بخاری (شماره ۷۶) که در آن از سید مظفر بهادرسلطان (حک ۱۲۷۷-۱۳۰۳ ق) ستایش شده و دیگری تذکرة الخطاطین راجی بخارایی (شماره ۱۴۴) که در آن از سید عالم خان بن عبدالاحد (حک ۱۳۲۸-۱۳۳۹ ق) ستایش شده است. این متون مرتبط با سلاطین منغیتی نیز ظاهراً باید همراه سید عالم خان بن عبدالاحد (حک ۱۳۲۸-۱۳۳۹ ق) پس از مهاجرت او به افغانستان برده شده و منشأ نسخه‌های بعدی بوده باشد. به عبارتی این نسخه‌های منغیتی نیز احتمالاً از افغانستان به کتابخانه کنگره منتقل شده‌اند.

برخی نسخه‌ها نیز مالکیت مشترکی داشته‌اند و این نکته از یادداشت‌های مالکیت یا برچسب‌های کتابخانه‌های شخصی مشخص می‌شود. مثلاً سه نسخه متعلق به خانم بهو ممتازالنسا بیگم بوده‌اند (شماره‌های ۷۷، ۱۰۸ و ۱۴۰) و یادداشت مالکیت او در آغاز نسخه‌ها ثبت شده است. شماری از نسخه‌ها هم برچسب کتابخانه سِر توماس مونرو^۱ را دارند (شماره‌های ۳، ۴، ۴۵، ۵۵، ۱۲۱). سه نسخه دیگر دارای برچسب Amherst College Library

هستند (شماره‌های ۵، ۶، ۲۹). نیز سه نسخه برچسب کتابفروشی بهاجان لال (دلال و کتابفروش در شهرستان امریتسر ایالت پنجاب هند)^۱ را دارند (شماره‌های ۶۷، ۱۲۰، ۱۳۹).

چگونگی تنظیم فهرست

فهرست دارای دو بخش اصلی است: ۱. متن‌شناسی ۲. نسخه‌شناسی.

بخش متن‌شناسی با حروف درشت و بخش نسخه‌شناسی با حروف ریزتر و فرورفتگی سطرها چاپ شده است. در هر کدام از این بخش‌ها مواردی در نظر گرفته شده که در زیر اختصاراً به آن‌ها می‌پردازیم.

متن‌شناسی: در هر نسخه پس از درج نام اثر و نویسنده، به متن‌شناسی پرداخته شده و اطلاعات مربوط به متن - و گاه نویسنده - در این بخش آورده شده است. سپس عباراتی از آغاز، انجام و انجامه نسخه درج شده است. در یادکرد عبارات آغاز، کوشش شده است تا اطلاعات متن‌شناسانه‌ای که معمولاً در مقدمه‌های متون درج می‌شود (نام اثر، نام نویسنده، دلیل نگارش، مهدی‌الیه و...) همگی نقل شود. همواره عبارات پس از فصل الخطاب نیز در این بخش نقل شده است. البته از یادکرد این موارد در نسخه‌های آثار بسیار معروف (مانند شاهنامه، گلستان و بوستان و...) خودداری شد. بدیهی است که یادکرد اطلاعات متن‌شناسی در تک‌تک آثار مندرج در «مجموعه»‌ها تکرار شده است.

در یادکرد عبارات آغاز و پایان آثار، ضرورتی در پیروی از رسم الخط نسخه‌ها دیده نشد اما در مواردی که مرتبط با مسائل زبانی بود، ضبط نسخه حفظ شد. در موارد مربوط به اشتباه کتابتی و غلط‌های کاتبان، با استفاده از نشانه * در کنار واژه یا تعبیر نادرست، به غلط بودن آن توجه داده شد. اشاره دائم به سهوهای کاتبان مانند: «تَمَّتِ الْکِتَابُ» یا «تَمَّ النَّسْخَةُ» ضروری دانسته نشد و این موارد همانند نسخه ضبط شد تا میزان دقت و سواد کاتب نیز برای کاربران فهرست مشخص باشد.

کوشش شد که در حد امکان، تمامی آثار کتابخانه شناسایی شود. بعضاً در برخی از

1. Bhajan Lal Mss Dealer & Bookseler (Gali Tokrian, Katra Safaid, Amritsar).